

HIDY PÉTER

A MŰVELŐDÉSKUTATÁS TAPASZTALATAI

A művelődési folyamatok tudományos vizsgálata világszerte 15—20 év óta kezdett önálló kutatási területté válni. A tudományok addig kialakult rendszerében több diszciplínára is kiterjedt ez a folyamat, legerőteljesebben mégis a szociológiához (és — angolszász terminológia szerint — a szociálintropológiához) kapcsolódott. Sokban érintette azonban a szociálpszichológiát, egyes történelmi stúdiumokat (művelődéstörténet), bizonyos filozófiai ágazatokat (ontológia, esztétika) és sok vonatkozása volt a néprajzhoz.

Nem arról van természetesen szó, hogy a kultúra jelenségeinek tudományos vizsgálata ekkor kezdődött volna. A kultúra fogalmának szélesebb értelmében (amelyben az anyagi, a szociális és a szellemi kultúra egyaránt beletartozik) a kultúra azóta tárgya a tudományos vizsgálódásnak, amióta a társadalomtudományos gondolkodás kialakult. A kultúra kutatása mégsem alakult önálló diszciplínává. A kulturális jelenségek köre ugyanis — ismét csak a szélesebb kultúra-fogalom értelmében — igen tág, semmivel sem szűkebb, mint maga a társadalom. A kultúrát úgy foghatjuk fel, mint az ember által teremtett viszonyok egyik mindig jelenlévő aspektusát — de éppen ezért érthető, hogy a tudományos érdeklődés erősebben irányult az egészre, magára a társadalomra, mint annak egyik bármilyen fontos aspektusára, illetve nem alakult ki olyan speciális tudományág, amely a különböző jelenségeket ebből a szempontból kapcsolta volna össze. Ez következett be az utóbbi évtizedekben, s ebből a felismerésből származott a kultúrával foglalkozó kutatások fellendülése.

Az elmúlt 5 év kultúrakutatási tapasztalatait az alábbiakban összegezhethetjük:

1. Az elmúlt évtized fejlődése sok szempontból másként alakult, mint ahogy azt a hetvenes évek elején a legtöbben várták. Akkor még sokak számára valóságos lehetőségnek látszott, hogy a világgazdaság bontakozó válsága hozzánk nem fog betörni, hanem folytatódik a hatvanas években megindult fejlődésvonal, sőt mind fokozottabban terjed ki a szabadidőre, életmódra, kultúrára. Ma már tudjuk, hogy ezek a remények nem váltak be, illúzióknak bizonyultak.

Mindazonáltal ez az évtized is jelentős pozitív változásokkal járt a magyar gazdasági és társadalmi élet fejlődésében. Ebben az időszakban szilárdult meg — a kezdeti eredmények után — a hatvanas években újraszervezett magyar mezőgazdaság, ha lassabban is, de tovább folytatódott az ipar fejlődése, javult az infrastruktúra. Amikor a gazdasági nehézségek szorítása megerősödött, a társadalomban volt elég erő, hogy a kihívással szembenézzen, s ne a megkezdett reformpolitika visszavonásával, hanem meggondolt továbbfejlesztésével találjon megoldásokat *szocialista vívmányaink*, az elért eredmények, életszínvonalunk *megőrzésére*, társadalmunk *továbbfejlesztésére*. Ezek a törekvések a társadalom és a gazdaság minden szektorában jelen vannak és hatnak. Közvetlenül, de főként közvetve kihatnak a közművelődésre is.

A helyzet alakulása mindenestre azt eredményezte, hogy a közfigyelem középpontjába talán minden korábbi korszaknál jobban a *gazdasági nehézségek megoldása került*, s ennek megfelelően a lakosság érdeklődését is erőteljesen lekötötték a gazdasági és társadalmi előrelépés problémái. Mindez határokat szabott a közművelődés fejlődésének. Jogos tehát az az összefoglaló megállapítás, amely szerint az elmúlt évtizedben a művelődésbe már addig bevont rétegek és csoportok aktivitása növekedett (többet és jobbat adunk a már művelődőknek), de nem sikerült jelentős újabb rétegeket a művelődésbe bevonnunk. Ezen a téren az elmúlt időszakban egyedül a televíziózás országos kiterjedése jelentett előrelépést, de ma már a tévékészülékekkel való ellátottság is elérte a telítettséget. Ami más szóval azt jelenti, hogy éppen azokon a területeken mutatkozott legkevésbé előrehaladás, amelyek a legszélesebb értelemben vett „köz” felé fordultak (pl. művelődési otthonok, amatőr mozgalmak stb.). A közösségi művelődés éthosza nem kapott elegendő tápot, s így nem tudott a várt mértékben továbbfejlődni.

Sok jel mutat azonban arra, hogy ez még mindig csak a dolgoknak egyik, még-hozzá statikus oldala. Ugyanakkor olyan folyamatok is megindultak és előrehaladtak, amelyek hosszabb távon szükségképpen mozgásba hozzák a közművelődést is. E folyamatok jobbra a technikai-műszaki modernizációval, a piaci és áruviszonyok következetesebb érvényesülésével függnek össze, amely kihathat a településszerkezetre, a foglalkozási struktúrára, a megkívánt iskolai végzettség mértékére is. A közművelődést azonban akkor fogják igazán megmozdítani, ha végül valóban megnyílik a lehetősége egy új fejlődési szakasz, egy „új növekedési pálya” beindulásának, amelynek alapelve az extenzív terjeszkedés helyett mindenképpen az intenzív fejlődés, a mennyiség helyett a minőség. (Helyett vagy inkább fölött, mert egyes vonatkozásokban — és ez a kultúrára különösen érvényes — változatlanul fontos marad a terjesztés, a mennyiségi növekedés biztosítása, de mindig a megfelelő minőségben. A mennyiség és minőség dialektikus összefüggését ebben a vonatkozásban is hangsúlyozni kell.) A közművelődés két funkcióban is szorosan összefonódik ezzel a folyamattal: mint következmény és mint feltétel. Mint következmény abban az értelemben, hogy a gazdasági és a velük szükségképpen együttjáró társadalmi átrétegződést szükségképpen követik kulturális változások, a minőségre orientált gazdaságnak, a demokratizmus fejlődésének legalább olyan széles körű kulturális mozgást kell eredményeznie, mint amilyen széles és átfogó maga az elmozdulás. Ennél is fontosabb azonban, hogy a műveltség emelése és a műveltség dinamizáló szerepének fokozása előfeltétele és egyre kritikussabb előfeltétele a további társadalmi-gazdasági előrehaladásnak. A társadalom egyes rétegeinek és tagjainak az életről vallott felfogása, a vallott és vállalt értékek rendszere, a társadalomról való tudata és ahhoz illeszkedő magatartása alapvetően befolyásolja jövőnk alakulását, ezért anyagi erőnek kell tekinteni. Különösen ma, amikor az értékek átalakulása, egyes megfogalmazások szerint válsága, még inkább fokozza fontosságát. A gazdaság egy magasabb, minőségi szinten való megújulásához, társadalmunk szocialista vonásainak erősítéséhez olyan emberek kellene, akik egész életvitelükben és gondolkodásukban magukévá tették a minőség elvét. Tehát a „kiművelt emberfők” minél nagyobb sokasága. A „kiművelést” azonban késő lenne akkor elkezdni, amikor a gazdasági feltételek már mindenestül adottá érnek. Tudomásul kell vennünk, hogy a *kulturális fejlesztés politikája* az *össztársadalmi-gazdasági fejlesztés politikáján belül paradox helyzetben* van. Egyrészt mivel nem gazdasági erő, csak a meglévő források felhasználására szorítkozhat, tehát mögötte jár a gazdasági fejlesztésnek. Másrészt azonban, mivel minden érték legfőbb forrását, az embert formálja, előtte is kell járnia. A kultúra funkciójának ezt a kettőséget csak most kezdjük igazán felismerni. Nincsen azonban tisztázva a mérték:

mennyiben kell követnie a közvetlen gazdasági lehetőségeket, s mennyiben és miben kell előttük járnia. Ennek kimunkálása is feladataink közé tartozik.

2. A kultúrának a társadalmi-gazdasági fejlődésben vitt valós szerepét felismerve, nem kendőzhetjük el, hogy a közművelődés kiszélesítése és továbbfejlesztése, egyes problémáinak megoldása anyagi erőforrásaink fokozottabb igénybevételét is megkívánja. (Ez azonban nem egyedül a központi erőforrásokat jelenti, hanem a helyieket, a vállalatok, üzemek, szövetkezetek támogatását, valamint azokat a lehetőségeket is, amelyeket a kulturális demokrácia kiterjesztése alapján a lakosság nyújthat). Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a kultúra és a gazdaság között nem pusztán tartozik-követel viszony van, nem volna jó, ha a kultúra munkásai folyton csak azt az oldalát néznék az ügynek, hogy mit (mennyi pénzt) kap a kultúra a gazdaságtól. De az a másik kérdés sem nyújt elégséges alapot a tárgyalásra, amely az ismert megfogalmazás szerint úgy szól, hogy mennyi kultúra kell a pénz optimális felhasználásához. Még tovább kell mennünk egy lépéssel. Arról van szó, hogy a jelen helyzet szorítása és a jövő fejlődés előkészítése egyaránt változtatásokat igényel, méghozzá a racionalitás érvényesítése, a hiány-gazdaság, a bürokratizmus felszámolása, a felesleges tényezők kiküszöbölése, a működőképesség fokozása érdekében. Ez azonban egyszerre vonatkozik a gazdasági, a társadalmi és a kulturális életre, ezen belül a közművelődésre.

A közművelődés saját feladata ebben olyan új gazdálkodási rend kialakítása, amely lehetővé teszi a források jobb felhasználását, az igényekre jobban támaszkodó kielégítést. Erre vonatkozóan megtörténtek az első lépések, de még valóban csak az elsők. Nem pusztán egyes gazdálkodási kööttségek megszüntetéséről kell ugyanis itt szólnunk, hanem az intézmények munkájának rugalmasabbá tételéről, amely alapját képezheti a javuló gazdasági tevékenységnek.

A kultúra és a gazdaság összefüggésének helyes értelmezéséből ugyanakkor olyan feladatok is következnek, amelyeket éppen a gazdasági fejlődés jelen szakasza helyez előtérbe a közművelődésben. Ilyen például az át- és továbbképzés, amely iránt már most igen erősen megnőtt a szükséglet, s a közeli jövőben minden valószínűség szerint még nőni fog. Vizsgálati tapasztalatok azt igazolják, hogy a jelenleg meglévő keretek, formák (a TIT szabadegyetemektől a levelező oktatásig) nem alkalmasak e szükségletek kielégítésére. Ezek széles körű megszervezése, minőségének biztosítása tehát egyszerre feladat és lehetőség a közművelődés számára. De vannak tennivalói a közművelődésnek a tájékoztatás megszervezésében, a közhasznú gazdasági ismeretek terjesztésében és így tovább.

Az életmód és a közművelődés összefüggése az elmúlt évek közművelődéséről szóló vitáinak egyik visszatérő pontja volt. Összefüggött ez a művelődési igények kérdéseivel is, hiszen azt tekinthetjük valóságos kulturális igénynek, amely már szervesen beleilleszkedett az életmódba, az emberek mindennapi életébe.

A viták és vizsgálatok szerint az életmód alakulása nem nyújt könnyű reményeket a közművelődés számára. Társadalmunk különböző rétegeinek és csoportjainak életmódja a felszabadulás utáni első évtizedekben gyökeresen átalakult, majd a 60-as évek végétől konszolidálódott, és jelenleg nehezen változik. Nem várható ugyanis az életszínvonal számottevő fejlődése, sem az életvitelt szabályozó körülmények (pl. lakáshelyzet, technikai ellátottság) gyors változása. Ez megnehezíti a közművelődés helyzetét, különösen mivel a konszolidáció itt nem jelent egyenletesen magas színvonalat, hanem magában foglalja a hátrányos helyzetek konszolidációját is. Az életmód és a művelődés viszonyára ezért inkább az a jellemző, hogy a művelődés nem tölti ki a számára nyújtott kereteket sem, tehát itt nyílnak lehetőségek a továbblépésre. Vonatkozik ez a társadalom egyes rétegeire is, amelyeknek művelődési szokásai az

elmúlt évtizedben nem változtak lényegesen. Külön foglalkoznunk kell ebből a szempontból az ifjúság művelődésével. Az ifjúság kulturális tevékenységének és magatartásának fejlesztésére születtek jó kezdeményezések (pl. az olvasótáborok) egészében azonban a fiatalok kultúrájával kapcsolatos gondok nem enyhültek.

A közművelődés — amelynek sok tevékenységformája az életmód dinamikus változásának idején alakult ki — nem tudott kellőképpen alkalmazkodni az új körülményekhez. Nem mindig sikerült kellő összhangot teremteni a két egymással nemcsak összefüggő, de gyakran ellentétes tevékenységforma: az igények kielégítése, formálása, s az értékek védelme és terjesztése között. A jelenlegi gyakorlat egyik hiányossága, hogy e kettőt nem mindig tudta összekapcsolni, vagy legalább egymástól függetlenül megvalósítani: az értékekre hivatkozva nem meri kielégíteni a közvetlenül jelentkező szórakozási stb. igényeket, s a közönség elvárásaira utalva nem tudta elég következetesen vállalni az értékek terjesztését. Így sok valóságos igény rejtve maradt. A két feladat (igények és értékek) közti különbség, sőt feszültség nem nőtt ugyan az elmúlt időszakban, de nem is csökkent.

A feladat: a kettőt jobban össze tudjuk kapcsolni, miközben a valós igényeket teljesítjük, valódivá tudjuk tenni a magasabb igényeket. Az intézmények munkájában ez azt jelenti, hogy egyrészt jobban meg kell különböztetnünk, másrészt jobban össze kell kapcsolnunk kétféle tevékenységet: a szolgáltatást és az aktív közösségi művelődési mozgalmat. A jelen helyzetben mind több embernek van valós igénye kulturális szolgáltatásra a szórakozástól kezdve a különféle tanfolyamokig vagy tanácsadó-szolgálatig, de ez csak akkor lehet eredményes, ha a szolgáltatás valóban magas színvonalú és kulturált. (Ennek érdekében akár fizetni is hajlandók.) Másrészt változatlanul sokan kívánnak részt venni, különösen fiatalok, aktív közösségi tevékenységekben (például amatőr művészeti mozgalmakban). Baj az, hogy a szolgáltatás színvonala nem kielégítő, a mozgalom pedig lemerevedve szolgáltatássá válik. E kérdéskör végiggondolása a közművelődés egész területét, az egész *művelődési intézményrendszer munkáját* érinti. Ebből a szempontból vizsgáltuk a könyvtárak, művelődési házak, az ismeretterjesztés, az amatőr művészeti mozgalom helyzetét, eredményeit és további lehetőségeit. Pregnáns vizsgálati eredmény, hogy a helyi kultúrák közvetítő intézmények a szakigazgatási szervek meghosszabbításaiaként alakultak ki, szervezetük, struktúrájuk bürokratikus, hivatali mintára jött létre. Ennek legfontosabb jegye, hogy működési szabályaik függetlenek az igénybevevők, a használók ítéletétől. Kontrollmechanizmusuk a központi, normatív feltételeknek való megfelelést biztosítja, nem a környezethez való folyamatos alkalmazkodást. Célszerűnk absztrakt, érdekeltségük igazgatási jellegű normák teljesítéséhez fűződik, használóiknak nincs érdekérvényesítési lehetőségük velük szemben.

Kutatási adatok is sokoldalúan támasztják alá azt a közismert tényt, hogy a helyi kultúrák közvetítő intézmények zöme rossz állapotú, szűkös anyagi feltételek között működő, a település átlagos civilizációs szintje alatt levő. Ezek ismeretében minden vonatkozásában végig kell gondolnunk, hogyan tehetünk többet a lakosság közvetlen igényeinek feltárásában, kielégítésében olyan módon, hogy ugyanakkor fejlesszük is ezeket az igényeket, milyen módon hozhatunk létre egyensúlyt az igények és az értékek között, s hogy ehhez milyen intézményi struktúra szükséges.

Vizsgálódásaink ebben a szellemben terjedtek ki a *szórakozás és a szórakoztatás* kérdéseire, számolva mindenekelőtt a kulturális intézmények szórakoztató munkájával. A tömegkulturális jelenségekkel kapcsolatos kutatások arra utalnak, hogy szinte semmilyen szinten (művelődéspolitikai irányítás, alkotók, közönség) nem vagyunk képesek megszabadulni attól az örökségtől, amelyik olyan egydimenziós skálán helyezi el a műveket, melynek egyik végpontja valami „tisztá” érték, a

másik a szórakoztatás. Azaz valamilyen tiszta és elvont, ismeretelméleti értelemben felfogott esztétikai vagy politikai érték (ez a kettő a leggyakoribb) áll az egyik oldalon, és ennek ellentéte lesz a siker, a szórakozás, szórakoztatás.

Ez az antinómia nemcsak azért elfogadhatatlan, mert a szórakozás, kikapcsolódás jogos igény, melyet magas színvonalon, kulturális eszközökkel is ki kell élelnem azért is, mert bővítetten újratermeli a kulturális egyenlőtlenségeket.

3. *A kulturális demokrácia* ügye szintén az újabb időben vetődött fel mind határozottabban, úgy is mint követelmény, úgy is mint olyan lehetőség, amely alkalmas lehet arra, hogy a közművelődést a holtpontról elmozdítsa. Joggal, mert valóban innen kiindulva értelmezhetjük helyesen az életmóddal kapcsolatban elmondottakat is.

A kulturális demokrácia dolga természetesen nem tárgyalható egész társadalmi életünk demokratizmusának kérdése nélkül. Ma egész társadalmi és gazdasági életünk egyik legfontosabb feladata a szocialista demokrácia fejlesztése. A gazdasági mechanizmus reformja nem lehet működőképes a társadalmi mechanizmusok hasonló szemlésmű átformálása nélkül, s éppen ez foglalható össze a szocialista demokrácia fogalmában. A kulturális demokrácia megújulásának alapja és záloga tehát társadalmi életünk demokratizmusának kibontakozása. Bízva abban, hogy az egészségesen halad előre, figyelmünket saját területünkre kell összpontosítanunk.

Több összetevője van a kulturális demokrácia fogalmának, megvalósítása tehát több feladatot is tartalmaz. Magába foglalja a kulturális intézményeknek azt a központilag irányított tevékenységét, amely a kulturális értékek közkinccsé tételére irányul (a kultúra demokratizálása). Magába foglalja a közművelődés ügyével és irányításával hivatászerűen foglalkozó szervek (pl. tanácsok) munkájának demokratizmusát (pl. a választott szervek szerepének fokozását) is. A közigazgatás rendszerének korszerűsítése napirenden van, és minden bizonnyal sok szempontból új feltételeket teremt a közművelődés számára is. Magába foglalja a kulturális demokrácia a működő intézmények társadalmi vezetőségeinek megerősítését, el kell érniük, hogy ténylegesen és érdemben vegyenek döntő részt a vezetésben. Magában foglalja a mozgalmi jellegű közművelődési tevékenységet folytató vállalkozások létrejöttét és munkáját is, amelyek szintén igényeket elégítenek ki, de gazdasági jelleggel is működnek.

Mindez együtt jelenti a kulturális demokráciát. És így együtt szemlélve valóban azt kell mondanunk, hogy itt kell keresnünk azokat a lehetőségeket, amelyek a nehezebb gazdasági helyzetben is hozzájárulhatnak a közművelődés megújulásához.

Érintenünk kell azonban a *közművelődés tartalmi kérdéseit is*, annál is inkább, mivel ez is hozzátartozik a kulturális demokráciához. A közművelődés tartalmi problémáját, belső ellentmondását már megfogalmazni igyekeztünk a közvetlen igények és az értékek szembeállításával és összekapcsolásával. A közművelődés napi munkája gyakran hánykolódott az alacsonyabb igények kiszolgálása és a napi érdektől elvonatkoztatott magas igények képviselése között.

Mi az a közvetítő terület, ami hiányzik, ami az egész mechanizmust dinamizálhatja? Az, ha a közművelődés nagyobb teret biztosít a társadalom égető és súlyos kérdéseinek, amelyek az egész társadalomra kihatnak (a gazdaság továbbfejlődésétől kezdve a nemzeti identitásig, a közösségi szellem kibontakozásától kezdve a szocializmusról alkotott képig.) Igaz, hogy nem minden ember van ennek egyformán tudatában (tárgyalásuk tehát nem pótolhatja a szórakoztató műsort), a dolog természetéből következően azonban szükségszerűen egyre többen ismerik fel a kérdések horderejét, s ezen a szálon keresztül egyre többen kapcsolódnak be a közművelődés „áramkörébe” is. A kulturális demokrácia fejlődése szükségképpen ki is kell, hogy váltsa az ilyen irányban érdeklődő emberek aktivitását. Helyes tehát, ha ezt a lehetőséget az egész közművelődés szempontjából végiggondoljuk.

Érdekes szempontot vetnek itt fel a művelődési folyamat értékelésével, értékelhetőségével kapcsolatos kutatások. A közművelődés helyzetére vonatkozó értékelések és a fejlesztési feladatok kitzúzése csak akkor sikeres, ha az egyes konkrét programok rendszeres és hiteles értékelésére épül. Másként fogalmazva: a kulturális egyenlőtlenségek csökkentésének elve a művelődési programok hatékonyságának növeléseként operacionalizálható. Fontos meggondolás — a meglévő gyakorlattal szemben —, hogy nem a résztvevőknek kell rossz értékelést adni, hanem a programokat kell addig fejleszteni, tökéletesíteni, amíg minden résztvevő el nem éri a kritérium szintet, az igényeinek, szükségleteinek a számára elégedettséget biztosító kielégülési szintjét.

A közművelődés irányításának fejlesztésére — összefüggésben a társadalmi, gazdasági, életmódbeli változásokkal, valamint a kormányzati munka átfogó korszerűsítésére irányuló törekvésekkel és a tanácsi irányítás módosulásával — az elmúlt évtizedben komoly erőfeszítések történtek. Ennek a folyamatnak fontos részét képezte egyrészt az állami, tanácsi irányítás fejlődése, másrészt a társadalmi és tömegszervezetek (szakszervezetek, KISZ, népfront), valamint a szövetkezetek érdekképviseleti szerveinek hatékonyabb részvétele a közművelődés irányításában. Erősödött különösen a megyei és a budapesti pártszervezetek elvi irányító, orientációs tevékenysége. A korábbinál intenzívebben bekapcsolódtak a különböző minisztériumok, amelyek irányelvek kiadásával, a szükséges tárgyi és személyi feltételek javításával segítették az ágazatukba tartozó dolgozók művelődését. Javult a koordináció, és sok területen fejlődött az együttműködés. E számottevő — zömében a 70-es évek második felére eső — kezdeményezések azonban jobbra csak a hatóságok és a hivatalok egymás közötti együttműködésének kereteit javították, addig nem jutottak, hogy valóban a köz: a társadalom művelődésében tudjanak irányító szerepet gyakorolni. Ezért a közművelődés irányításának egészében sok gond és probléma halmozódott fel.

Még mindig kísért az az elképzelés, hogy a tudásnak van egy központi tárháza, ahonnan azt el lehet és kell osztani, felülről lefelé haladva, gondosan kimért adagokban. Nem tagadva e meggondolás bizonyos racionalizálását, s ebből következően a kultúraelsajátítás központi befolyásolásának szükségességét, de kizárólagossága abszurdum.

Az is belátható, hogy a közművelődés irányítása a kulturális intézmények irányítását jelenti. A kultúra alkotását és befogadását az azt végző ember vezérli, az ezt befolyásoló kiszolgáló intézményeket lehet és kell irányítani. A vizsgálati tapasztalatok azt igazolják, hogy itt lényeges hangsúlyváltásra van szükség. (Az apparátust igen megterhelik a működéssel kapcsolatos napi feladatok, ezért kevesebb idő és lehetőség jut az érdemi munkára. Ez a helyzet gátolja, hogy az új jelenségeket időben észrevegyék és támogassák; sőt helyenként bürokratizmus a következménye.) A megoldás érdekében mindenekelőtt az irányítás demokratizmusát kell növelni, a már tárgyalt eszközökkel. A központi irányító szervek és a tanácsok munkáját abból a szempontból kell továbbfejleszteni, hogy a szabályozás és a hivatali jellegű irányítás mellett és helyett fokozottabban érvényesüljön az a módszer, amely a meglévő és kibontakozóban lévő jó törekvések aktív és hatékony támogatásával látja el az irányítás feladatát. Hatékonyan csökkenteni kell a túlszabályozást, az irányítás bürokratikus vonásait. Minden téren erősíteni kell a testületek szerepét, döntési jogát, a helyi önkormányzatot, ezzel párhuzamosan hatékonyabbá és érdemibbé kell tenni a központi szervek munkáját. A közművelődés irányításának javítása érdekében is javítanunk kell a népművelők élet- és munkakörülményein, mindenekelőtt anyagi helyzetén (beleértve fizetésüket).

4. *Aművelődéskutatás továbbfejlesztésének kérdésében* nem csupán az elmúlt tervidőszak főirányát kell tekintetbe vennünk, hanem vissza kell térnünk ahhoz az említett koncepcióhoz, amelyet a MTA elnöksége elfogadott, s amely négy területet emelt ki (társadalmi rétegződés és kultúra — életmód és kultúra — a kultúra intézményrendszere — a kultúra tervezése, kultúra és gazdaság). Vissza kell térnünk ehhez, mert a kultúra kutatása így alkot szerves egységet, de azért is, mert a kultúrakutatás egésze (belefoglalva a főirányon kívüli munkákat) az elmúlt időszakban is ezen az alapon állt és dolgozott.

A koncepció szűkítése tehát semmiképpen nem volna indokolt, bővítése, kiegészítése azonban szükséges. Tekintetbe kell venni itt a közművelődés helyzetének alakulását, esetenként súlyos problémákat, amelyeket ma talán világosabban és élesebben látunk mint öt vagy tíz év előtt; de tekintetbe kell vennünk azokat a sajátos feladatokat is, amelyek egész társadalmi-gazdasági továbbfejlődésünk perspektívájából következnek. A koncepció illetően átdolgozásában támaszkodhatunk az 1984. őszi Országos Közművelődési Konferencia eredményeire, s a Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusának ide vonatkozó dokumentumaira.

Mindennek alapján úgy látjuk, hogy a további munka koncepciójában az alábbi kérdéseket kell az eddiginél erőteljesebben kiemelni.

Középpontba kell állítanunk *a kultúrának a társadalmi-gazdasági fejlődés egészében vitt szerepének*, e szerep összetevőinek, hatásmechanizmusainak és útjainak *kutatását* mind általánosságban, elméletileg, mind pedig a társadalmi-gazdasági fejlődés jelenlegi konkrét magyarországi problémáira vonatkoztatva.

A hazai társadalomtudomány az utóbbi évtizedekben sokoldalúan tárta fel társadalmunk fejlődésének problémáit. A különböző tudományágak képviselői (elsősorban a közgazdaság, a szociológia, a szociálpszichológia jön tekintetbe) elemezték a magyar gazdasági fejlődés történelmi sajátosságait, jelenlegi gazdasági helyzetünket, nehézségeink okait az „új gazdasági pályára” az „intenzív fejlődés” elvére való áttérés követelményeit, a gazdasági mechanizmus problémáit, átalakításának eredményeit és hiányosságait, a termelés szerkezetének átalakításából adódó problémákat, a társadalom osztály- és rétegszerkezetének átalakulását, a társadalom mobilitásának alakulását, a város és a falu fejlődésének problémáit, az életmód, a család helyzetének módosulását, a különböző rétegek érték-orientációjának identitásának alakulását és így tovább. Mindezek a rész kutatások fokozódó erővel kapcsolódnak össze egy olyan szellemi magatartásban, amely a megtartás és a megújítás egységes szellemében, reformok útján, elvi alapon keresi a szocializmus fejlődésének útját.

Nem volna reális ezt a mozgást idealizálni. A fejlődés vitákon, ellentmondásokon keresztül halad, amelyben a jó és előremutató gondolatok mellett kiforratlan útkeresések, tévedések is helyet sőt szerepet kapnak. Nem kétséges azonban, hogy mindezzel együtt is alapjában egységes folyamatról van szó, amely fontos tényezője lehet annak, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés a nehézségek leküzdésével megtalálja a kibontakozás útját.

Milyen szerepet játszik ebben a kultúra? Itt egyaránt vannak pozitívumok és negatívumok. Kétségtelen pozitívum, hogy a nemzet és a szocializmus sorskérdéseinek megvilágításában a közgazdászok és a szociológusok is egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a kultúrának — erre mutat például, hogy az utóbbi időben vezető közgazdászok és szociológusok egyaránt kitértek Bartók jelentőségére. Pozitívum az is, hogy a kultúrakutatás maga kétségtelenül integráns része a szellemi élet most jellemzett fejlődésének. Negatívum viszont, hogy a sorskérdésekről való gondolkodás fő áramaiban a kultúra mégis viszonylag alárendelt szerepet játszik. Nemcsak ahhoz képest, amit mondjuk a harmincas évek haladó mozgalmaiban betöltött, hanem

tényleges jelentőségéhez képest is. Nemcsak az általános gondolkodás vált az utóbbi évtizedben meggazdagodás-centrikussá, nemcsak a vezető értelmiség gondolkodása lett ezzel párhuzamosan olyanképpen közgazdaság-centrikus, ami jó oldala mellett a kultúra ügyének másodlagosságát is magában foglalja, hanem ez a gondolkodásmód jelenik meg a döntésben résztvevők elgondolásaiban is. Ennek következménye, hogy a tervezésben, a pénzügyi politikában a kultúra mindmáig a „maradékélv” alapján részesül, egyoldalúan csak azt veszik figyelembe „mennyit bír el az ország”, de nem is igyekeznek szisztematikusan végiggondolni, mire van szüksége az országnak, ki lehet-e valaha lábálni a gazdasági nehézségekből, ha az emberek millióinak műveltségét nem emeljük, s ezzel összefüggésben társadalmi magatartása, életvitele, értékrendszere, a magasabb típusú munkához és a hozzá szükséges szervezethez való társadalmi szintnek megfelelően. Mindez természetesen nem pusztán a kultúrakutatás felelőssége. De a kultúrakutatásnak is része van abban, hogy e téren nem sikerült elégséges eredményt elérni, nem sikerült a vezető szervek, az értelmiség és a közvélemény gondolkodását olyan értelemben befolyásolni, hogy mindenki előtt világossá váljék: a kultúra, a legszélesebb értelemben vett közművelődés nem pusztán fényűző áldozat, hanem a nemzet előrehaladásának, a szocializmus felépítésének egyik feltétele.

Ennek érdekében a kulturális kutatás programjának az eddiginél határozottabban kell középpontjába állítani az itt érintett kérdéseket, vagyis összefoglalóan a kultúra szerepét a társadalmi gazdasági összefejlődésben, beleértve e szerep történeti alakulását, s az alakítás (azaz a kultúrpolitika) lehetőségeit.

Az elmondottakkal egybevéág, hogy a kutatás tematikáját fokozottan ki kell terjeszteni azokra a tartalmi-ideológiai kérdésekre, amelyek a kultúra szerepével összefüggnek.

Ideológiai téren az elmúlt időszak legfontosabb tapasztalatai közé tartozik, hogy a szocializmus, a demokrácia és a nemzet ügyét mindig együtt, egymással összefüggésben kell felvetni és tárgyalni. Az 1983 januárjában tartott ideológiai konferenciának is ez volt egyik legfontosabb pozitív tanulsága, az előadói beszédben és a vitában egyaránt ez emelkedett ki.

A kultúrának s benne a kultúrakutatásnak fontos feladatai vannak ezen a téren.